

SEXTIL PUȘCARIU ÎNTRE ȘTIINȚĂ ȘI POLITICĂ. UN EPISOD ITALIAN DIN 1933

Personalitatea poliedrică a lui Sextil Pușcariu în perioada antebelică și interbelică a fost receptată ca atare atât în țară cât și în străinătate. Renumele său, legat în primul rând de realizările științifice în domeniul filologic, a fost recunoscut în toate centrele academice care aveau relații cu mediul universitar românesc. Una dintre cele mai semnificative legături pe care savantul român a întreținut-o cu un spațiu cultural ce privea cu simpatie evoluția culturală a României interbelice a fost cea cu Italia. Evident că, dincolo de clișeizantele conexiuni genetice care i-ar lega pe italieni de români, această relație se dezvoltă pe fundamentele filologice care atestau înrudirea mai mult sau mai puțin îndepărtată a limbii italiene cu limba română.

Așa cum este firesc, relațiile culturale sunt o foarte bună și utilă interfață pentru relațiile politice (care pot sau nu să coincidă pozitiv cu cele culturale). Numele lui Sextil Pușcariu a fost unul dintre importanțele nume ale culturii interbelice, alături de cel al lui Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, care erau intens vehiculate și în viața politică și aveau un reflex și în relațiile politice bilaterale pe care România le dezvoltă cu terți. Relația Regatului român cu cea a Regatului italian interbelic fusese, imediat după Primul Război Mondial, excelentă, dar după ascensiunea lui Mussolini aceasta, deși păstrase cultul originilor comune, devenise mult mai pragmatică și mai dedicată conceptului de *realpolitik*, care adeseori vădea o tensiune contrastantă între România și Italia.

Într-un joc politic de această natură este prins, fără voia lui, în anul 1933 și Sextil Pușcariu. Două documente diplomatice conservate în Archivio Storico-Diplomatico al Ministerului Afacerilor Externe de la Roma (Farnesina) ne dau de știre despre intenția unor reprezentanți ai autorităților italiene de a i se conferi o decorație lui Sextil Pușcariu, pentru contribuția la dezvoltarea lingvisticii și a colaborării lingvistice româno-italiene. Mediatorul cauzei lui Pușcariu era senatorul italian Francesco Salata, membru al Senatului Regatului Italiei din 15 noiembrie 1920, înalt funcționar atât al Consiliului de Stat al Italiei cât și al Ministerului Afacerilor Externe, unde avea responsabilitatea arhivelor¹, dar care se apropia de

¹ Pagina oficială a Senatului Italiei repertorizează pentru Francesco Salata următoarele demnități: „Consigliere di Stato (2 gennaio 1920), Presidente di sezione del Consiglio di Stato (17 settembre 1940), Deputato alla Dieta provinciale dell'Istria (1909), Assessore della Giunta provinciale

preocupările lui Sextil Pușcariu prin faptul că era născut în Istria, la Ossero, în 17 septembrie 1876, fiind practic cu un an mai mare decât Pușcariu.

Senatorul Salata a considerat că, având în vedere contribuția lui S. Pușcariu la dezvoltarea filologiei romanice, acesta merită să fie recompensat de Regatul Italiei cu o semnificativă decorație, care să stabilească și paritatea de tratament pentru S. Pușcariu, ținând cont că Regatul României îl recompensase pe filologul torinez Matteo Bartoli², oarecum omologul italian al lingvistului român. Dar să vedem ce spun documentele diplomatice. Cel dintâi este o *Notă* a Oficiului Protocol (*Cerimoniale*) al Ministerului Afacerilor Externe de la Roma către Direcția Generală Afaceri Politice (DGAP) din același minister, prin care i se aduce la cunoștință respectivei direcții solicitarea făcută de senatorul Salata. În general, se cunoaște că în cadrul unui minister de externe, coordonarea și strategia politică se face în interiorul direcției afaceri politice. Așadar, Protocolul italian se adresa în mod instituțional celui destinat să-i ofere *nulla osta* la propunerea lui Salata. În debutul *Notei* menționate se face referire în mod echivoc la titulatura lui Sextil Pușcariu de rector al Universității din Cluj, cu toate că el nu mai era în funcție. Această titulatură, care putea fi calificată cel mult onorifică, probabil a fost utilizată de Salata pentru a enfatiza personalitatea lui Pușcariu. Că este așa o dovedește mențiunea câteva rânduri mai jos unde se specifică: *predă la Universitatea din Cluj și conduce Muzeul Limbii Române pe care l-a înființat*. Nu lipsesc elementele obligatorii din *curriculum*-ul lui Sextil Pușcariu: născut la 4 ianuarie 1877, a predat limbi neolatine la universitățile din Viena și Cernăuți, fiind numit, după ce

dell'Istria, Vicesegretario generale per gli affari civili presso il Comando supremo dell'Esercito (1918), Addetto alla Delegazione italiana presso la Conferenza della pace di Parigi (1919), Direttore dell'Ufficio centrale per le nuove province del Regno presso la Presidenza del Consiglio (luglio 1919–novembre 1922), Delegato per la ripartizione degli archivi della cessata amministrazione austriaca e stati successori dell'Impero austroungarico (agosto 1924), Membro del Consiglio per gli archivi (8 aprile 1926–25 novembre 1942), Presidente della Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici (1926), Presidente della Commissione per il riordinamento degli archivi del Ministero degli Affari Esteri (1929), Direttore del servizio archivio storico e biblioteca del Ministero degli Affari Esteri (1° settembre 1930), Direttore dell'Istituto italiano di cultura a Vienna (1934), Ministro plenipotenziario a Vienna (1936–novembre 1937), Socio corrispondente della Deputazione di storia patria per le Venezia (5 novembre 1916), Presidente della Deputazione di storia patria per le Venezia, Presidente della Società istriana di archeologia e storia patria (14 giugno 1925), Membro del Comitato nazionale per la storia del Risorgimento, Membro effettivo nazionale dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti di Venezia, Socio onorario della Società dalmata di storia patria". <http://notes9.senato.it/web/senregno.nsf/a52b2f6040cae29dc125785d0059c4c9/853a9f2e8d41859c4125646f005f4620?OpenDocument>

² Matteo Giulio Bartoli (22 noiembrie 1873, Albona d'Istria–23 ianuarie 1946, Torino) a fost un lingvist italian. A studiat la Universitatea din Viena și a predat la Universitatea din Torino din 1907 până spre sfârșitul vieții. A fost promotorul Atlasului lingvistic italian. Este autorul unor lucrări precum *Das Dalmatische* (1906), *Introduzione alla neolinguistica* (1925), *Saggi di linguistica spaziale* (1945), *Breviario di neolinguistica* (1925, în colaborare cu G. Bertoni), *Alle porte orientali d'Italia. Dialetti e lingue nella Venezia Giulia* (1945).

„ținuturile române supuse dinastiei de Habsburg au fost revendicate de România”, rectorul Universității din Cluj. Este pus accentul pe bogata și variata activitate a savantului român așa cum este oglindită în bibliografia întocmită cu ocazia împlinirii a 50 de ani (1927). Salata subliniază că profesorul Bartoli, omologul lui Sextil Pușcariu pentru filologia romanică italiană³, a fost onorat de România prin desemnarea ca *doctor honoris causa* al Universității din Cluj și decorarea cu Ordinul *Stea României* în grad de Mare Ofițer și că se impune ca Italia să replice prin decorarea lui S. Pușcariu cu ordinul Coroana Italiei în grad de Mare Ofițer.

Se apreciază că decorarea lui Pușcariu ar putea fi făcută în decurs de câteva săptămâni, având în vedere că filologul român întreprinde un turneu științific în Germania, Franța și Italia, unde va face etape la Torino, Firenze și Roma. În capitala Italiei, se specifică, va conferența la Școala Română din Roma. Ca interval cronologic al prezenței la Roma se indică primele zile ale lui martie.

Am făcut o descriere atât de detaliată a textului elaborat de Oficiul Protocol deoarece e important în dinamica răspunsului pe care-l va da Direcția Generală Afaceri Politice. Trebuie să precizăm, înainte de a evidenția textul emis de DGAP, că documentul trimis de Oficiul Protocol are o serie de adnotări făcute cu creionul, care se vor regăsi apoi punctual inserate în răspuns.

Textul-răspuns numit *Notă pentru Oficiul Protocol* este datat 10 martie 1933, deci la circa trei săptămâni de la receptarea solicitării, dată care coincide cu finalul sejurului la Roma al lui Pușcariu.

În buna tradiție a formulărilor protocolare specifice limbajului specios al diplomaților, DGAP recunoaște că opera științifică a lui Pușcariu este demnă de laudă și că, de asemenea, se impune reciprocitate din partea Italiei pentru gestul binevoitor făcut de România față de profesorul Matteo Bartoli. Aceasta constituie, potrivit limbajului diplomaticii, *arenga*. În partea dispozitivă a textului însă, ne întâlnim cu o situație în care *realpolitik* bulversează și decredibilizează o întreagă arhitectură a unor optime relații culturale. Decidenții politici din Ministerul de Externe de la Roma împachetează politic un refuz brutal față de propunerea senatorului Salata. Se prevalează de circumstanța că în contextul politic în care la Cluj aveau loc, tocmai în acele luni, mișcări antirevizioniste și mai cu seamă antimaghiare nu este momentul pentru o astfel de recunoaștere a meritelor științifice, nefiind vorba de merite politice. Dar și aici este frapantă grila de lectură a profilului public al lui Sextil Pușcariu din partea autorităților politice italiene; explicația are un suport neadekvat instituțional: „Acordarea unei înalte decorații italiene Rectorului unei instituții culturale românești ce a substituit-o pe cea maghiară, considerată centrul iradiant al culturii maghiare în Transilvania, ar da, probabil, loc unor interpretări pe care este bine să le evităm”. Întreaga explicație avea la bază „scăparea” senatorului Salata care, în întâmpinarea făcută Oficiului Protocol, îl numise pe Sextil Pușcariu

³ Mai pe larg despre raportul bilateral Bartoli–Pușcariu a se vedea, recent, Federica Cugno, *Legături între Atlantele lingvistice italiene și Atlasul lingvistic român*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, I, 2015, p. 53–60.

rector al Universității din Cluj, în buna tradiție protocolară când o personalitate publică este asociată cu oficiul instituțional cel mai înalt deținut în cariera sa publică. Problema ridicată de DGAP transfera problema decorației lui Sextil Pușcariu din planul cultural în plan politic, ceea ce era eronat, dar eroarea își găsea substanța în regândirea strategiei de politică externă a Italiei și în procesul ambiguu și nu atât de evident de răcire a raporturilor cu România. Surprinzătoare este însă suprapunerea făcută de specialiștii în politică externă de la Roma între Universitatea din Cluj și „centrul iradiant al culturii maghiare din Transilvania”. Universitatea din Cluj până în momentul alipirii Transilvaniei la România fusese o instituție de nivel mediu, intelectualitatea transilvăneană maghiară cu *pedigree* frecventând mai degrabă universitățile din capitala regatului maghiar sau pe cea de la Viena. Dezvoltarea masivă, chiar dacă cu inconsecvențe, sușuri și coborâșuri, a Universității din Cluj a fost marcată chiar de rectoratul lui Sextil Pușcariu. Dacă, într-o anumită măsură, diplomații italieni au dreptate, aceasta poate consta în recunoașterea meritului lui Pușcariu de a fi ridicat ateneul clujean la nivel de universitate de rang național.

Există, față de refuzul de a-i acorda lui Pușcariu decorația solicitată de un membru al Senatului Italiei, și o explicație subiectivă: numărul decorațiilor asociate personalităților române pe anul 1933 se epuizase, în contextul în care în luna ianuarie se inaugurase *in pompa magna* noua clădire a Accademia di Romania din Roma, chiar în prezența lui Benito Mussolini⁴.

Dincolo de aceste explicații obiective, revenind la *realpolitik*, trebuie să observăm că decorarea lui Sextil Pușcariu era solicitată de unul dintre partizanii filoromâni pe linia înrudirii lingvistice, dar și a destinului politic frământat al teritoriului natal – Istria, întocmai cu transilvăneanul Pușcariu. Însă Ministerul Afacerilor Externe al Italiei era condus direct de Benito Mussolini din 20 iulie 1932, iar ducele era hotărât să promoveze o politică externă agresivă, destinată să contrabalanseze ponderea Franței în Europa Centrală și Orientală, radical opusă poziției românești. În acest context, aliatul cel mai plauzibil devenea pentru Italia, în această zonă, Ungaria. Fapt este că în martie 1934 vor fi semnate protocoalele de la Roma între Italia, pe de o parte, Ungaria și Austria, pe de altă parte, prin care sunt întărite legăturile politice și economice dintre țările semnatare. Revizionismul era una dintre liniile magistrale de politică externă maghiară, iar Italia era dispusă să-l accepte pentru a-și satisface pretențiile și proiectele în politica externă.

Acesta este un episod destul de amar pentru evoluția relațiilor culturale italo-române și demonstrează, încă o dată, că politica adesea este în neconcordanță cu legitimele interese culturale ale inteligenței unei națiuni.

⁴ În legătură cu inaugurarea Institutului, vezi Veronica Turcuș, *Emil Panaitescu (1885–1958) și Școala Română din Roma*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, XLVIII, 2009, p. 288.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ⁵

Ministero degli Affari Esteri
Ufficio Cerimoniale
912/100
APPUNTO⁶
Per la Direzione Generale Affari Politici

Il Sen. Salata ha segnalato per il conferimento di una onorificienza cavalleresca italiana il Prof. SEXTIL PUȘCARIU, Rettore dell'Università di Cluj.

Il Prof. Pușcariu nato a Brașov il 4 gennaio 1877 insegnò ingue neo-latine nella Regia Università di Vienna e di Czernovitz. A guerra finita, rivendicate alla Rumenia le terre rumene già soggette alla Monarchia degli Asburgo, fu nominato rettore dell'Università di Cluj (Klausenburg), ove insegna tuttoa e dirige il „Museo della lingua romena” da lui fondato.

La rivista DACOROMANIA, organo ufficiale del Museo, mostra con quanto successo il Pușcariu persegua il suo scopo d'illustrare la lingua antica e moderna dei Romeni.

Ricca, varia, importante è la produzione scientifica, del Pușcariu. La bibliografia delle sue pubblicazioni, stampata nel fascicolo di febbraio-giugno 1927 della Rivista filologica di Cernăuți, fascicolo dedicato al Pușcariu per il suo 50° compleanno e contenente contributi d'illustri studiosi di filologia rumanza, comprende oltre 270 numeri.

La Romania ha onorato nel Prof. Matteo Bartoli della R. Università di Torino il collaboratore italiano dell'opera nominandolo doctor honoris causa dell'Università di Cluj e conferendogli l'Ordine di Grande Ufficiale della Stella di Romania.

L'onorificienza adeguata alla posizione del Prof. Pușcariu sarebbe il Grande Ufficialato della Corona d'Italia.

L'Ufficio del Cerimoniale prega la Direzione Generale degli Affari Politici di voler esprimere il suo parere al riguardo.

Il Prof. Pușcariu nel mese di febbraio svolgerà un ciclo di conferenze a Berlino, a Lipsia, a Tubinga, a Berna, a Parigi (presso la Sorbona) a Digione e a Montpellier. Quindi intende venire in Italia dove parlerà, usando la lingua italiana che possiede perfettamente, a Torino, a Firenze e infine a Roma (presso la Scuola Romena). Si può prevedere che la sua permanenza a Roma sarà fra la fine di febbraio e i primi di marzo pross

Roma, li 18 Feb 1933, Anno XI
Ministero degli Affari Esteri
Aff. Pol. Uff. II°
207192/432

ss indescifrabil

⁵ Documentele sunt conservate la Archivio Storico-Diplomatico, Ministero degli Affari Esteri, Roma, fondo *Affari politici 1931-1945, Romania*, busta n. 6 (1933).

⁶ Documentul are în oglindă, în partea stângă, următoarele adnotări făcute cu creionul: 1. *La Cluj au avut loc manifestări antirevizioniste*; 2. *Elementul cult maghiar este destul de numeros la Cluj*; 3. *A fost depășit numărul de decorații acordat cetățenilor români*.

APPUNTO PER L'UFFICIO DEL CERIMONIALE

In relazione all'Appunto n. 912/100, si ha il pregio di far conoscere che la segnalazione fatta dal Senatore SALATA per il conferimento di una onorificenza italiana al Prof. SEXTIL PUȘCARIU, Rettore della Università di Cluj, è degna di considerazione sia per l'opera svolta dal predetto Professore, sia per la circostanza dell'avvenuta concessione di un'onorificenza romena al Prof. Bartoli.

Non si può tuttavia non tener conto dell'attuale momento politico ed in particolare della circostanza che proprio a Cluj, dove l'elemento colto ungherese è piuttosto numeroso, hanno avuto luogo recentemente manifestazioni antimagiare ed anti-revizioniste. La concessione di un'alta onorificenza italiana al Rettore di una istituzione culturale romena, sostituitasi a quella ungherese che era considerata il centro irradiante della cultura magiara in Transilvania, darebbe probabilmente luogo, nei nostri riguardi, a rilievi che è preferibile evitare.

In considerazione di quanto precede, sembra opportuno soprassedere per ora al conferimento dell'onorificenza di cui sopra, giustificando il rinvio anche col fatto che in questi ultimi mesi le concessioni ai cittadini romeni hanno superato il numero previsto.

Roma, li 11 marzo 1933, XI

ss indescifrabil

SEXTIL PUȘCARIU BETWEEN SCIENCE AND POLITICS.
AN ITALIAN HAPPENING IN 1933
(Abstract)

The study presents original documents proving the interest of the interwar Italian intelligentsia for the Romanian scientist Sextil Pușcariu and their desire to be decorated by the Italian state for its contribution to the development of bilateral cultural relations. But Italian authorities are opposed to this scenery citing the role that Sextil Pușcariu it had in the development of University of Cluj and that Hungarians do not feel represented in universities. Basically this decision follows the political orientation of Italy to Hungary.

Cuvinte-cheie: *România, Italia, diplomație, Universitatea din Cluj.*

Keywords: *România, Italy, diplomacy, Cluj University.*

*Institutul de Istorie „George Barițiu”
al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, 12–14
vturcus@yahoo.it*